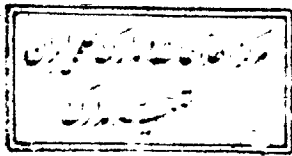

۲۵۸۴۶

الارہ عیسٰی کلمہ

۱۳۸۸ / ۲ / ۲

دانشگاه قم

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی

حکایت و کیفیت وقوع خبر در قضای الهی

استاد راهنما:

حجة الاسلام احمد عابدی

استاد مشاور:

حجة الاسلام علی محامد

نگارش

منصور فخر محمدیان

3462/۲

بهار ۷۷

۲۵۱۴۶

تقدیم به :

« همه انسانهایی که بالطبع خواهان دستیابی به حقیقت واقعیات اند.»

تقدیر و تشکر:

از باب «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بر خود لازم می‌دانم که از استاد ارجمند و عالی‌مقام جناب آقای حجة الاسلام احمد عابدی که بعنوان استاد راهنما، راهنمایی‌های ارزنده و مقتضی را ارائه فرموده و مرا در تکوین این رساله مدد و یاری رسانده‌اند و همچنین از استاد گرامی جناب آقای حجة الاسلام و المسلمین، علی محامد که بعنوان استاد مشاور رساله حاضر را هدایت و با تأمل و تدبیر یاری نموده‌اند؛ مشفقانه تقدیر و تشکر نمایم. و نیز بر خود واجب می‌دانم که از کلیه مسئولین و دست‌اندرکاران محترم دانشگاه قم که در این مدت با صبر و حوصله ما را تحمل نموده‌اند، تشکر و قدردانی بعمل آورم، و در پایان آرزوی توفیق همه عالمان و اندیشوران دلسوز و دردمند علم و دین را در عرصه‌های گوناگون از خداوند منان خواستارم.

قم - دانشگاه قم

منصور فخر محمدیان

بهار ۱۳۷۷

بسم الله الرحمن الرحيم

چکیده:

یکی از مسائل و مباحثی که همواره بشر و ارباب ادیان در طول تاریخ دینداری و اندیشه ورزی خود با آن مواجه بوده است، مسأله شر و ارتباط آن با عدل و خیر خواهی و علم عنائی و اصل وجود خدای متعال است. که این بحث گاهی از منظر بحث اثبات وجود خدای عالم، قادر و خیر خواه مطلق بروز و ظهور پیدا میکند و گاهی از منظر صفات کمال او. در عصر حاضر در فلسفه دین بیشترین توجه به آن معطوف شده و از مسائل اصلی آن بشمار می آید. و امروزه دلیل عمده برخی از فیلسوفان جدید مانند جی. ال. مکی بر نفی خدا، وجود شر در عالم است. در واقع، این بحث با مسأله اثبات وجود و یا عدم وجود خداوند گره و پیوند خورده است. لذا بررسی شر بدون بحث از خدا و صفات کمال و افعال او میسر نخواهد بود.

این رساله با بهره گیری از آرای اندیشوران و ارباب ادیان و مواجهه آنان با مسأله شر، سعی در حل و روشن کردن این معضل و مشکل حیات بشری دارد. که به جهت نیل به این مقصود، مباحث و مسائل آن از یک مقدمه و دو بخش و هر بخش آن دارای سه فصل و یک خاتمه و نتیجه گیری تشکیل یافته است. در مقدمه آن، مباحث مربوط به سابقه تاریخی و اهمیت طرح بحث شر و فواید و پیش فرضهای آن و توضیح واژگان کلیدی و اصلی آن مانند عنایت، شر و قضا و اهداف این رساله اشاره شده است. در بخش اول پایان نامه که مشتمل بر سه فصل است، بترتیب فصول مباحث مربوط به علم بطور اعم و علم خدا بطور اخص و مسأله غایت در فلسفه و کلام و نحوه فاعلیت حق تعالی و نیز مباحث پیرامون عنایت از قبیل معنای لغوی و اصطلاحی آن و تفاسیر حکما و دلایل وجودی آن مورد بررسی قرار گرفته است.

در بخش دوم آن که مشتمل بر سه فصل است. بترتیب مباحث مربوط به نظام احسن در آثار حکمای اسلامی و غرب و جایگاه شرور در هستی و تأکید حکما بر جداناپذیری عالم طبیعت از شر و تضاد و تراحم مورد کاوش قرار گرفته است. و در فصل آخر آن که هدف اصلی این پایان نامه است. ارائه راه حلها و پاسخهای مسأله شر مانند راه حل معما انگاری، ثنویت، نیستی انگاری و نسبی انگاری و تقسیم گرایانه و عدل الهی و ... به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است.

و در خاتمه علاوه بر جمع بندی آرای اندیشوران درباره مسأله شر و تعلق آن به عنایت و قضای الهی، به ذکر سؤالی پیرامون تاثیر یا عدم تاثیر راه حلها در اعتقادات مردم پرداخته است.

واژه های کلیدی:

علم خدا - علم عنائی، غایت، نظام احسن، شرور، قضا و عدل الهی.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

مقدمه

۱	سابقه تاریخی مسأله شر
۲	اهمیت و ضرورت بحث از مسأله شر
۴	طرح یک سؤال و پاسخ فلاسفه دینی غرب و فلاسفه اسلامی
۷	فایده بحث از مسأله شر
۸	پیش فرضها
۹	اهداف رساله
۱۰	توضیح واژه‌های اصلی رساله
۱۰	الف: عنایت
۱۱	ب: شر
۱۲	ج: قضاء

بخش اول: عنایت

فصل اول: علم باری تعالی

۱۳	مقدمه
۱۳	تعریف علم و شناخت
۱۴	تعریف علم در حکمت متعالیه
۱۵	نقد و بررسی تعریف علامه از علم
۱۵	تعریف جامع و دقیق از علم و شناخت
۱۶	علم باری تعالی از نظر حکما و متکلمان
۱۷	مبنا و حقیقت علم واجب به ذات خود، در دو مکتب فلسفی وجودی و نوری
۱۷	الف: مبنای علم واجب بذاته در فلسفه‌های وجودی
۱۷	ب: مبنای علم واجب بذاته در فلسفه‌های نوری

طرق اثبات صفت علم باری تعالی

الف : طریقه اول	۱۸
ب : طریقه دوم	۱۸
نظر استاد مطهری در باب طرق اثبات صفات خداوند	۱۹
براهین فلسفی اثبات علم باری تعالی به ذات خود	۱۹
برهان اول فلاسفه	۱۹
برهان دوم فلاسفه	۲۱
توضیح مقدمه صغری	۲۲
توضیح پیرامون کبرای برهان	۲۲
علم باری تعالی به مخلوقات (بماسواه)	۲۳
تقریر دلیل مشهور در اثبات علم خدا به ماسواه	۲۴
علم باری به مخلوقات در مقام تصور	۲۵
اقوال و آرای حکما در باب علم خدا به مخلوقات	۲۵
قول برخی از حکمای یونان باستان	۲۵
نظریه مشهور مشائین	۲۶
نقد نظریه «صور مرتسمه» مشائین	۲۶
نظریه فرفوربوس	۲۷
نظریه مثل افلاطونی	۲۷
نظریه معتزله	۲۸
نظریه صوفیه	۲۸
□ سه نکته در باب اعیان ثابته صوفیه	۲۹
نقد نظریه صوفیه	۲۹
نظریه متأخرین	۳۰

نقد نظریه	۳۰
نظریه برخی از متأخرین	۳۱
توضیح دو اصطلاح فلسفی: علم اجمالی و علم تفصیلی	۳۱
الف - تعریف علم اجمالی در اصطلاح حکما و اصولیون	۳۱
ب - اقسام علم اجمالی در اصطلاح حکما	۳۲
۱ - علم اجمالی حصولی	۳۲
۲ - علم اجمالی حضوری	۳۳
ج - علم تفصیلی	۳۳
نقد نظریه برخی از متأخرین	۳۴
نظریه طالس و نقد آن	۳۴
نظریه حضور مخلوقات شیخ اشراق و نقد آن	۳۴
علم الهی در حکمت متعالیه	۳۵

فصل دوم: غایت

ارزش بحث علت غایی	۳۶
جایگاه بحث غایتمندی افعال الهی در علم کلام	۳۷
نظرگاههای متکلمان در باب حسن و قبح افعال	۳۷
الف: نظریه متکلمین اشاعره	۳۷
دلیل اشاعره	۳۸
ب: دیدگاه متکلمین امامیه و معتزله (عدلیه)	۳۹
دلیل متکلمین عدلیه	۳۹
۱- دلیل عقلی	۳۹
۲- دلیل نقلی	۳۹
جایگاه بحث غایتمندی افعال الهی در فلسفه	۴۰

الف : معنا و مفاد قاعده «العالی لا یفعل شیئاً لاجل السافل»	۴۰
ب : تعریف و معنای غایت و اقسام آن	۴۱
هدف فاعل در اندیشه عرفانی	۴۲
فاعل و نحوه فاعلیت باری تعالی در فلسفه اسلامی	۴۴
الف : تعریف فاعل در الهیات	۴۵
ب : اقسام فاعل در فلسفه اسلامی	۴۵
ج : سخن علامه طباطبائی در مورد اقسام هشتگانه فاعل	۴۷
د : نمودار اقسام فاعل در فلسفه	۵۰
ط : نحوه فاعلیت حق تعالی در فلسفه و کلام	۵۱
نحوه فاعلیت خدا از نظر متکلمین مسیحی	۵۱

فصل سوم : عنایت در فلسفه

جایگاه بحث عنایت در فلاسفه	۵۲
۱ - در مقام مراتب علم الهی	۵۴
۲ - در مقام علت غایی	۵۵
۳ - در مقام قدرت الهی	۵۵
ریشه و سیر تاریخی بحث «عنایت» در فلسفه	۵۶
عنایت در اندیشه عرفانی	۵۸
معنا و تعریف مفهوم «عنایت»	۵۹
تفسیر عنایت در حکمت مشاء	۵۹
نقد بر تعریف و محتوای عنایت	۶۰
تعریف و تفسیر عنایت در حکمت متعالیه	۶۱
الفه آراء و تفسیر عنایت از نظر صدر المتألهین	۶۱
ویژگیهای علم عنایی حق در اسفار صدر المتألهین	۶۳

ب - رأی حکیم سبزواری درباره عنایت	۶۴
ج - تعریف اصطلاح عنایت از نظر علامه طباطبائی	۶۵
ارزیابی تعاریف ارائه شده «عنایت» در آثار علامه	۶۶
دلایل اثبات وجود عنایت الهی	۶۶
۱ - تقریر برهان لمّی در اثبات عنایت الهی	۶۶
۲ - تقریر برهان انی در اثبات عنایت الهی	۶۷

بخش دوم: شرور

فصل اول: نظام احسن در فلسفه	
پیش درآمد	۶۸
معنای نظام احسن در فلسفه	۶۹
تبیین نظام احسن از منظر شیخ الرئیس	۶۹
قول غزالی درباره نظام احسن آفرینش	۷۰
دیدگاه شیخ اشراق در باب نظام احسن	۷۱
نقد صدر المتألهین از تبیین شیخ اشراق از نظام احسن	۷۱
تبیین نظام احسن در حکمت متعالیه	۷۲
آرا و نظریات علامه طباطبائی در باب نظام احسن	۷۳
ادله حکما در اثبات نظام احسن	۷۴
۱ - روش لمّی در اثبات نظام احسن عالم	۷۴
۲ - روش انی در اثبات نظام احسن عالم	۷۵
جمع بندی آرای فلاسفه الهی	۷۵
اندیشه نظام احسن در مغرب زمین	۷۵

فصل دوم: جایگاه شرور در مراتب هستی

۱ - کاربرد قاعده «الواحد» در اثبات مراتب هستی در حکمت مشاء	۷۷
--	----

- ۲- کاربرد قاعده «امکان اشرف» در اثبات مراتب انوار در حکمت اشراق ۷۸
- ۳- مراتب هستی و ویژگیهای هر یک از آنها در آرای حکمای متعالیه ۷۸
- ۴- محل وقوع شر در کدامیک از مراتب است؟ ۷۹
- ۵- پاسخ مشهور حکما و ذکر اقوال آنان ۷۹
- ۶- شواهدی از مثنوی و قرآن در جداناپذیری طبیعت از تضاد و تراحم ۸۳
- ۷- جمع بندی و نتیجه گیری از آرای حکما ۸۴

فصل سوم: راه حلها و پاسخها

- مقدمه ۸۶
- ۱- راه حل راز آلودگی و معما انگاری شر ۸۷
- ۲- توهم انگاری شر ۸۸
- ۳- راه حل دوگانه پرستی (ثنویت) ۹۰
- نقد و بررسی شبهه و نظریه ثنویت یا دوگانه انگاری ۹۱
- ۴- راه حل کرانمندی صفات خدا و نقد آن ۹۴
- ۵- راه حل نیستی انگارانه شر ۹۵
- الف: سابقه تاریخی و انگیزه طرح آن ۹۵
- ب: تبیین و تقریر نظریه نیستی انگارانه شر ۹۶
- ج: تحلیل مفهوم عدم در نظریه نیستی انگارانه شر ۹۷
- د- دلیل حکمای اسلامی در عدمی بودن شر ۹۸
- نقد و بررسی راه حل نیستی انگارانه شر ۱۰۰
- ۶- راه حل تقسیم گرایانه شر ۱۰۳
- الف: تقریر راه حل تقسیم گرایانه شر ۱۰۴
- ب: مبانی راه حل تقسیم گرایانه شر ۱۰۴
- ج: استدلال ارسطو ۱۰۵

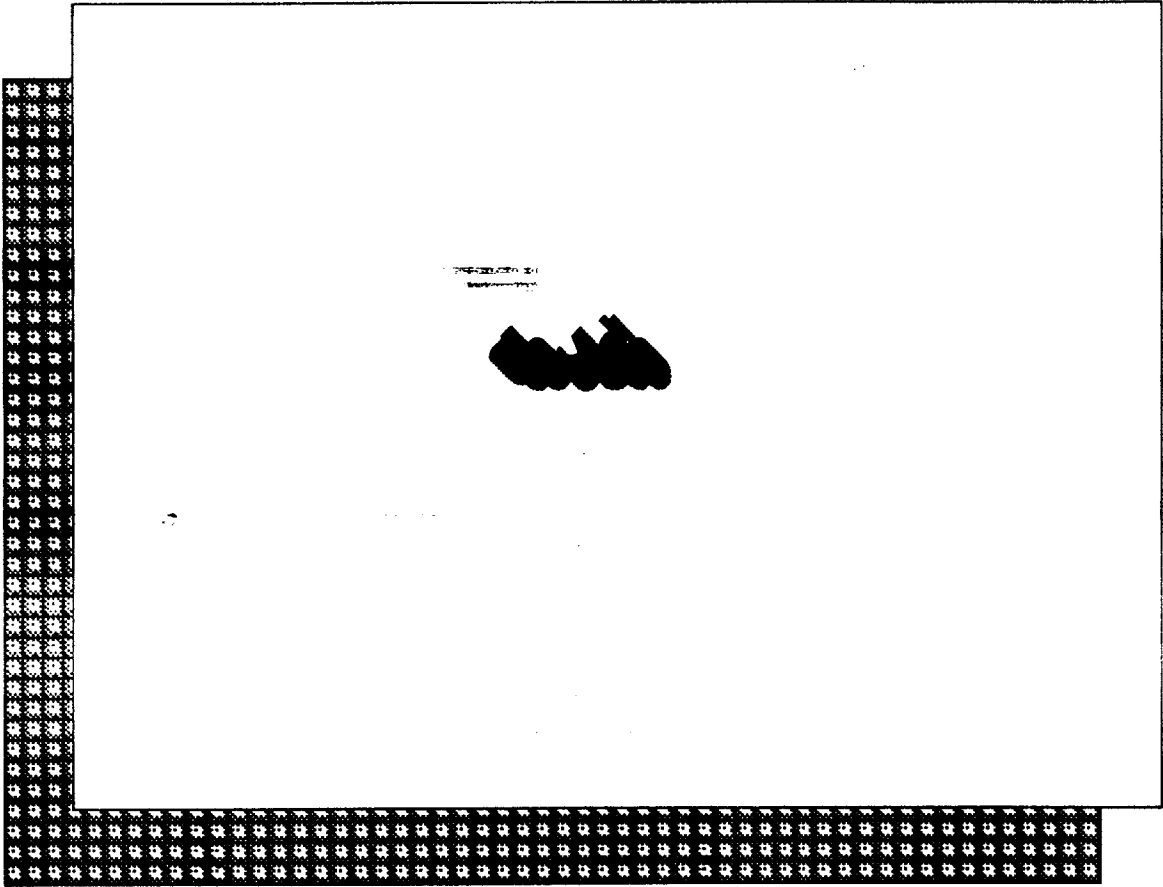
۷- نظریه ترکیبی در حل مسأله شر	۱۰۹
۸- راه حل و نظریه نسبی بودن شرور	۱۱۱
الف : اقسام صفات اشیاء	۱۱۲
ب : تقریر و تبیین نظریه نسبی بودن شرور	۱۱۲
۹- نظرگاههای حافظ در حل مسأله شر	۱۱۵
الف : نظرگاه اشعری - عرفانی او در حل مسئله شر	۱۱۶
ب : نظرگاه عقلی - فلسفی او در حل مسئله شر	۱۱۷
۱۰- راه حل جبران شرور	۱۲۱
الف : ریشه تاریخی راه حل جبران شرور	۱۲۱
ب : اقسام آلام و شرور از نظر متکلمان	۱۲۲
ج - ادله متکلمان	۱۲۳
۱- دلیل عتلی	۱۲۴
۲- قرآن کریم	۱۲۴
۳- روایتها	۱۲۵
۱۱- راه حل شرّ مبتنی بر اختیار آدمی	۱۲۷
۱۲- راه حل و پاسخ شر از دیدگاه عدل الهی	۱۲۷
الف : معانی مختلف لغوی و اصطلاحی مفهوم «عدل»	۱۲۸
ب : ریشه تاریخی این راه حل	۱۲۹
ج - پیش فرضها و مقدمات استاد شهید در حل مسأله شر	۱۳۰
د - آرای شهید مطهری در حل مسأله شر از طریق عدل الهی	۱۳۱
ط - تمایزات راه حل شهید مطهری با سایر راه حلها	۱۳۲
خاتمه و نتیجه گیری	۱۳۳

عنوان

صفحه

چکیده رساله به زبان انگلیسی ۱۳۵

فهرست منابع ۱۳۷

مقدمه

« سابقه تاریخی مسأله شر »

مسأله شر، به معنای عام آن، یکی از کهن ترین مسائلی است که از دیرباز اندیشه آدمی را به خود مشغول داشته است. و انسان از سپیده دم خلقتش بر عرصه خاک، خویشتن را در میان دو ضد یعنی رنج و رنجوری و شیرینی و لذت و کامیابی دیده و در همان مرحله آغازین حیات خود دانست که باید حیاتش را از میان این همه نیکی‌ها و شر و بدیها به سر منزل مقصود برساند. و مواجهه آدمی با شر و رنج پرسشهایی را فراروی ذهن جستجوگوار می‌نهد؛ که در هر زمان آن پرسشها برای نحله‌های فکری و فلسفی و دینی تازگی داشت و دارد. و نیز خواستار پاسخ مناسب و درخور بوده است. پرسشهایی نظیر: حقیقت شر در جهان چیست؟ و منشأش چیست؟ و ...

در این میان، دغدغه و نگرانی مؤمنان و متألهان و فلاسفه الهی، بیشتر از دیگران بوده است، چرا که افزون بر سؤلهایی از قبیل آنچه گذشت، با سؤالات خاصی نظیر: آیا وجود شرور با اعتقاد به اوصافی همچون عدل و حکمت الهی و قدرت مطلقه و خیرخواهی وجود اقدس الهی سازگار است؟ مواجه اند. عمق و ژرفای سؤلهای یاد شده از یک سو، و تعدد و تنوع آن از سوی دیگر، منشأ پیدایش دیدگاههای گوناگون نسبت به مسأله شر، در میان فیلسوفان و متکلمان شرق و غرب، گردیده است تا آنجا که کمتر فیلسوف یا متکلم برجسته‌ای را می‌توان سراغ گرفت که از منظری خاص در آن ننگریسته باشد. سابقه این بحث در غرب بشکل مدون و سازمان یافته در اپیکوریان و رواقیان و سقراط و افلاطون و ارسطو و از همه جدی تر به افلوپین و سنت اوگوستین و افلاطونی و قدیس توماس آکویناس مشایی و در عصر جدیدتر به باروخ اسپینوزا و بیش از همه به لایب نیتس میرسد. که در این باره ژرف اندیشی کرده و حتی وی رساله بنام "Theodicy"^(۱) در این باب نوشته است.

۱- برابرهایی فارسی پیشنهادی واژه تئودسی (Theodicy) عبارتند از: خداشناسی استدلالی، عدل الهی، الهیات خاص، الهیات